

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ХЕРСОНСЬКОЇ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ СЕМІНАРІЇ (за архівними документами ДАХО)

У статті досліджено діяльність Херсонської учительської семінарії, проаналізовано матеріали, що ілюструють ключові аспекти її становлення. Акцентовано увагу про підготовку учителів на півдні Херсонщини в контексті суспільно-економічних процесів в Україні ХІХ століття. Досліджено низку факторів, що корегують процес підготовки. Незаперечним є те, що найбільш репрезентативною групою джерел, задіяних при написанні статті, виступає діловодна документація, значна частина якої була почерпнута із фондів Державного архіву Херсонської області. Ці джерела цінні тим, що дозволяють виявити конкретні обставини виникнення Херсонської учительської семінарії, її засновників, проілюструвати механізми процесу становлення, починаючи від громадської ініціативи до першого набору учнів, визначити склад опікунських комітетів, штат викладачів і кількість учнів на різних стадіях функціонування даної освітньої установи.

Ключові слова: *учительська семінарія; Державний архів Херсонської області; учительські курси; початкова школа.*

Модернізація економіки України в другій половині ХІХ століття вимагала кваліфікованих кадрів для промисловості, транспорту, сільського господарства, торгівлі, установ культури, а їх підготовка потребувала розширення і поліпшення загальної системи освіти. «У пореформений період дітей навчали малограмотні селяни, унтер-офіцери, студенти-недоучки, священники. Підготовлених учителів не було. Лише на початку 1870–х років спочатку у Миколаєві, а потім у Херсоні, Одесі, Новому Бузі відкрилися вчительські семінарії» [7, с. 12–13]. Юридичні підстави для підготовки вчителів надало «Положення про початкові народні училища» 1874 року, яке діяло до 1917 року.

Особливо активним Херсонське земство було в організації та проведенні з'їздів і тимчасових учительських курсів. Найбільш

відомими серед них стали вчительський з'їзд 1874 року та педагогічні курси 1899 року під керівництвом відомого педагога М. Ф. Бунакова і з'їзд 1881 року, на якому головував знаний учитель-методист барон М. О. Корф. На цих, та інших аналогічних заходах розглядалися питання, що стосувалися внутрішнього устрою початкової школи та можливостей розширення її освітнього змісту. Учителі знайомилися з новими ефективними методами навчання, обговорювали шкільні підручники та навчальні посібники, визначали найкращі серед них. Більше того, у 1881 році на з'їзді вчителів Херсонської губернії було розглянуто питання про викладання українською мовою – мовою, якою послуговувалася більшість населення регіону. До цієї ініціативи прихильно поставилися учасники Херсонських губернських земських зборів

(1882 р.), а гласний міської управи П. А. Зелений вимагав поставити на обговорення питання про необхідність відмінити заборону української мови в усіх сферах життя (1898 р.) [10, с. 56–57].

На жаль, діяльність Херсонської учительської семінарії мало досліджена. В ДАХО збереглася лише частка із комплексу документів цього навчального закладу. З листування із місцевими та центральними органами влади видно, що функціонуванню семінарії надавалося велике значення. Влада в міру своїх повноважень і можливостей забезпечувала її різноманітні фінансові потреби. Свідченням цьому є текст листа наступного змісту: «Директору Херсонської учительської семінарії. За міністра народної освіти, пан товариш міністра, сенатор Мещанинов повідомив мені від 27 грудня 1900 р. за № 35713, що його величність визнав можливим дозволити перерахувати з кошторису міністерства 1901 р. ... на господарські потреби ввіреного Вам навчального закладу 49 руб.» [3, арк. 3].

Разом із тим, виділяючи кошти на утримання семінарії, владні структури пильно стежили за дотриманням витрат коштів, штатним розкладом, рухом учнівського контингенту. «Пану директору Херсонської учительської семінарії На 1 січня 1901 року перебувало у ввіреній Вам семінарії 125 вихованців. Як це показано у відомості за 1900 рік. Із поданої звітності за № 20 за 1901 рік видно, що прийнято у звітному році 46 вихованців і вибуло з семінарії 38 учнів, так що на 1 січня 1902 року мало бути 133 вихованці» [3, арк. 5].

Пильну увагу влада приділяла антиурядовим настроям у середовищі учнів учительських семінарій. «Міністерство народної освіти 22 січня 1902 р. № 2216 Копія з копії. Конфіденційно. Пану опікуну Одеського навчального округу. Наприкінці минулого року в одній із учительських семінарій Міністерства народної освіти було відзначено вкрай незадовільний стан виховної роботи. У результаті проведеного розслідування виявилось, що серед вихованців семінарії існувало об'єднання осіб, яке мало на меті навіювати серед своїх товаришів невдоволення існуючим укладом держаного і громадського жит-

тя, пропагувати їм антирелігійні та антиурядові ідеї. Це об'єднання організувало свою бібліотечку, яка містила книги, переважно заборонені для видачі в громадських бібліотеках, якими забезпечували вихованців семінарії. Воно видавало гектографовану газету, в якій відтворювалися заборонені твори графа Л. Толстого і розміщувало статті власного виготовлення, вкрай негативного спрямування. Воно також входило в особистий і письмовий контакт із різними неблагонадійними особами, влаштовувало на учнівських квартирах таємні збори для читання заборонених книг і брошур та обговорення різних питань антиурядового спрямування[9].

Про це керівництво семінарії нічого не знало, поки не отримало інформацію від місцевої поліції. Настільки негативні явища, як вияснилося зі згаданого розслідування, були наслідком вкрай незадовільного комплектування семінарії викладацьким складом, з одного боку, і недопустимої халатності та непродуманості дій адміністрації семінарії, з іншого.

На посаді лікаря семінарії була особа, що піддавалася переслідуванню за антиурядову агітацію. Ця особа відіграла безпосередню роль в організації вказаного об'єднання. Законоучитель виділявся своєю вкрай непристойною і звабливою поведінкою, як згодом виявилось, він психічно хворий, міг тільки підтримувати напрямок, який виник в середовищі учнів, несприятливе для релігійно-морального виховання. Наставники семінарії, особи з університетською освітою, зовсім недосвідчені у справі навчання, не змогли викликати до себе довір'я учнів, не вміли чи не хотіли стати для них близькими і керувати ними в позакласний час. Директор семінарії (*не тільки*) не старався об'єднати викладачів і учнів у одну сім'ю, встановити між ними близькі, сердечні стосунки, але багато в чому сам посприяв тому, що між наставниками і учнями встановилося недовір'я і відбувалися значні конфлікти. Вихованці ставилися до нього без відповідної поваги і без довіри, вступали з ним в прирікання стосовно його розпоряджень, дозволяли собі вимагати від нього пояснень, а іноді й відміни його розпоряджень. Причому він,

побоюючись їх погроз, поступався, виконував їх вимоги, часто приховуючи це від педагогічної ради семінарії. Цією поведінкою він безперечно підривав у очах учнів авторитет влади і полегшив можливість появи згаданого вище противоправного об'єднання.

До всього викладеного належить додати, що пояснення ненормального стану справ у семінарії було відоме окружному керівництву ще до виникнення інших подій. Прийнявши відповідні міри покарання винних і відновлення необхідного порядку в семінарії, визнаю за необхідне поставити до відома Вашого превосходительства про те, що відбулося для відповідних роздумів. При цьому вважаю за необхідне звернути Вашу увагу на те, що учительські семінарії, як заклади, які готують молодих людей до безпосереднього впливу на народ, як заклади, що зазвичай розташовані далеко від великих населених центрів, звідки погано доходить інформація, заслуговують особливої уваги адміністрації і вимагають особливої обережності у виборі осіб при заміщенні педагогічних посад. Немає підстав не зважати на прикрі промахи в призначенні на посаду директора семінарії особи, що явно не схильна до адміністративної роботи, так і призначення на посади наставників осіб, що хоч і отримали вищу освіту, але недосвідчених у справі виховання та навчання, що ще не встановилися у своїх правилах. Ще гіршим було призначення на законоучителя особи психічно хворої і на посаді лікаря – людини політично неблагонадійної. Висловлюю надію, що неприємні події стануть добрим уроком для осіб, яким доручено керівництво справою народної освіти, і додадуть старання про те, щоб народні училища, для поширення яких настільки ретельно працює уряд, і громадськість, були для народу дійсно інструментом істинної просвіти, а не середовищем політичної пропаганди.

Разом із цим, прошу Вас, милостивий государ, направити в Міністерство відомості про те, коли і ким проведено ревізію вчительських семінарій ввіреного Вам округу в останні три роки, що за результатами цих ревізій виявилось. Міністр народної освіти генерал-ад'ютант Ванновський» [2, арк. 111–113].

Значне місце адміністрація навчального закладу і наглядові органи надавали виховній роботі серед підлітків, тому велику увагу приділяли вшануванню ювілейних дат визначних особистостей. «Панам керівникам середніх навчальних закладів Одеського навчального округу і директорам народних училищ, учительських семінарій та інституту. В 1902 році спливає п'ятдесятиріччя з дня смерті М. В. Гоголя (21 лютого) і В. А. Жуковського (12 квітня). Визнаємо за необхідне, щоб у вшануванні пам'яті цих двох великих письменників землі російської взяли участь і навчальні заклади, підвідомчі Міністерству народної освіти» [3, арк. 13].

Для підвищення рівня сільськогосподарської підготовки вчителів, особливо сільських шкіл, у 1905 році до програми Херсонської вчительської семінарії було «введено курс викладання з окремих галузей сільського господарства» [6, с. 520]. Однак, «... в одній із доповідей на губернських зборах з народної освіти наголошувалося, що справа освіти занепадає, крім усього, вчителі не знають ремесел та співів. Причиною цьому, на думку комісії є, недостатній рівень загальної освіти, закороткий курс учительських семінарій, відсутність елементарних відомостей з сільського господарства та гігієни» [11, с. 148].

У Херсонській учительській семінарії навчалися вихідці з різних прошарків суспільства. Представники найбідніших верств потребували постійної матеріальної допомоги. Однак не завжди вони могли розраховувати на таку допомогу. «Олександрівська повітова управа. 7.04.1908 р. Пану директору Херсонської вчительської семінарії. Управа має честь просити Вас пояснити вихованцю 3-го класу Графському, що його клопотання про виділення коштів на придбання одягу відхилене у зв'язку з тим, що управа не має у своєму розпорядженні сум, з яких могла би здійснювати подібні витрати» [3, арк. 34].

Посильну допомогу в пропаганді педагогічної освіти надавали різного роду громадські організації та об'єднання. «Товариство взаємодопомоги при Московському учительському інституті, бажаючи допомогти особам, що намагаються продовжити свою осві-

ту, при виборі навчального закладу видало «Збірник правил і умов вступу до вищих навчальних закладів». Зустрічаючи в даний час необхідність у виданні подібного ж «Збірника» стосовно середніх і початкових навчальних закладів як загальноосвітніх, так і спеціальних, правління Товариства звертається з покірним проханням надіслати йому відомості, що необхідні для вступу в Херсонську учительську семінарію» [3, арк. 62].

Конкурсний відбір до семінарії був достатньо прискіпливий, що давало можливість зараховувати найкращих. Відповідно покращувався і якісний склад претендентів на вступ до семінарії. Прикладом цього можуть слугувати наведені нижче заяви вступників. «Його високородію пану директору Херсонської учительської семінарії. Поселенця-власника села Кайзерталя Ейфельндської волості Мелітольського повіту Таврійської губернії Якова Готлібовича Брейта. Клопотання. Бажаючи отримати звання вчителя початкової народної школи, маю честь все покірніше просити Ваше високородіє допустити мене до випробувань при ввіреному Вам училищі, що заплановані на 15 березня 1913 року. При цьому додаю наступні документи: метричну виписку про народження і хрещення, свідоцтво про звання, посвідчення про закінчення курсу в Цюріхтальському центральному училищі, яке на підставі Статуту про військовий обов'язок дає право на пільги, дві фотокартки, три рубля грошей. 27 лютого 1913 р.» [4, арк. 29].

«Його величності пану директору Херсонської учительської семінарії 21.06.1916 р. Випускника Снігурівського земського двокласного училища Павла Івановича Луцкіна. Клопотання. Бажаючи вступити у ввірену Вашій величності семінарію покірно прошу допустити мене до вступних випробувань. При цьому додаю метричне свідоцтво, свідоцтво про щеплення від віспи, свідоцтво про закінчення училища» [4, арк. 18].

Револьюційні події 1917 року, інтервенція і громадянська війна внесли деякий хаос у структуру викладацьких кадрів семінарії. «Його високородію директору Херсонської учительської семінарії 1.09.1919 р. Кандидата комерції чиновника Херсонської казенної

палати Петра Митрофановича Тюленєва. Клопотання. Подаючи при цьому відповідно завірену копію атестата про закінчення мною курсу навчання в Херсонському комерційному училищі і дві фотокартки маю честь покірно просити дозволу Вашого високородія про допуск мене при першій нагоді до іспитів на звання вчителя початкових класів (подачі пробних уроків з математики і російської мови) в експериментальній школі при ввіреній Вашому високородію учительській семінарії» [4, арк. 7].

Розмаїття політичних уподобань, призови до різноманітних військових формувань, що наче в калейдоскопі змінювали впродовж 1918–1920 років одне одного у Херсоні, впливали на кадрове забезпечення і учнівський контингент семінарії. «Директор Херсонської учительської семінарії. 1919 р. Його превосходительству пану опікуну Одеського навчального округу. Григорій Іванович Касьяненко три роки був учителем Херсонської учительської семінарії, у 1915 р. вступив добровільно до війська і через це позбувся місця. 4 серпня 1919 року Касьяненка директор Діаковський знову допустив до виконання обов'язків учителя практичної школи, а по тому в.о. директора Шматовим було зроблено подання 29 жовтня цього року за №786 про затвердження Касьяненка на посаді. Нині Касьяненко призначений офіцером у Добровольчеську армію і, остерігаючись, що він може залишитися без місця по поверненні з війська, просимо про затвердження його на посаді вчителя практичної школи.

Касьяненко має хороший освітній ценз: закінчив Херсонську учительську семінарію і склав екзамен на свідоцтво в званні курсу реального училища, в так як при відвідуванні уроків я переконався, що він веде справи старанно і достатньо успішно, а також, маючи на увазі, що в практичній школі є вільна вакансія, і що Касьяненко, як офіцер за час своєї відсутності від семінарії утримання отримувати не буде, підтримуючи клопотання в.о. директора Шматова, клопочу про затвердження Григорія Івановича Касьяненка на посаді учителя практичної школи при вві-

реній мені семінарії з 4 серпня 1919 року. В.о. директора семінарії» [4,арк. 49].

Нова пора обумовлювала і внесення змін до навчальних програм семінарії, викладалися предмети, про вивчення яких раніше годі було і мріяти, наприклад, українознавство. «Шкільного інспектора Херсонського повіту Олександра Кутового (*укр. мовою – Я. Нагрибельний*). Прохання. Бажаючи одержати посаду учителя українознавства в дорученій Вам семінарії, щиро прошу надіслати моє прохання зі своїм висновком до Одеського окружного комісаріату. До сього подаю про себе такі відомості: учителюю з 1904-го року (спершу в початковій школі, а по скінченню учительського інституту – у вищій початковій). У 1917 році Херсонський повітовий шкільний комітет обрав мене на посаду шкільного інструктора, котру я тимчасово залишив через обрання у члени Херсонської повітової народної управи. Літом сього року я скінчив лекторські курси українознавства в м. Одесі, а також прослухав курси українознавства для вчителів середніх шкіл теж в Одесі. Про це маються відомості в комісаріаті. 10 серпня 1919 р.» [4,арк. 50].

У фондах ДАХО зберігається документ, який стосується останніх днів існування семінарії перед її реорганізацією радянською владою. «Херсонська учительська семінарія. 8 травня 1920 р. Свідоцтво. Дане свідоцтво видане громадянину Української Соціалістичної Радянської Республіки (*російською Я. Нагрибельний*) Абрааму Ізрайльовичу Цирліну, що народився 28 березня 1888 року в тому, що він у шкільній раді Херсонської учительської семінарії склав іспити на предмет придатності до учительської діяльності за програмою, затвердженою 22 квітня 1868 року, 13 грудня 1894 року і 11 грудня 1895 року, причому проявив достатню теоретичну і практичну обізнаність в учительській справі в обсязі початкової школи, а тому визнаний шкільною радою придатним для заняття учительської посади в початковій школі» [5, арк. 2]. До певної міри долю семінарії визначив і факт перебування у місті евакуйованого Юріївського учительського інституту, який у цих умовах теж не уникнув відповідних трансформацій [1, арк. 12].

Список використаних джерел

Державний архів Херсонської області (м. Херсон)

ДАХО Ф. 15 Юріївський учительський інститут оп. 1

1. Спр. 1. Відомості на видачу зарплатні особовому складу інституту (1916 р.), 46 арк.
ДАХО Ф. 20 Херсонська земська фельдшерська школа, оп. 1, 20 спр. (1872-1912 рр.)
2. Спр. 13. Протоколи засідань педагогічної ради (1904-1912 рр.), 208 арк.
ДАХО Ф. 192 Херсонська чотирикласна учительська семінарія, оп. 1, 255 спр. (1895-1922 рр.)
3. Спр. 1. Циркуляр і припис Міністерства народної освіти і опікуна Одеського навчального округу (1895-1902 рр.), 200 арк.
4. Спр. 39. Заяви про прийом до семінарії (1907– учнів, що склали екзамен (1912-1920 рр.), 20 арк.
5. О введении в курс Херсонской учительской семинарии преподавания отдельных отраслей сельского хозяйства // Циркуляр по управлению Одесским учебными округом. – 1905. – № 9 (сентябрь). – Одесса, 1905. – С. 520.
6. Мінц М. О. Розвиток початкової освіти на півдні України (1861–1917 рр.) : Автореф. дис. ... кан. іст. наук / М. О. Мінц. – Запоріжжя, 2007. – 19 с
7. Нагрибельна І. А. Організація самостійної роботи майбутніх учителів початкових класів у процесі у фахової підготовки до навчання української мови // Педагогічний процес: теорія і практика. – Київ ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 2015. – Вип. 5–6 – С. 32–37.
8. Нагрибельний Я. А. Дослідження розвитку професійної освіти на півдні України. // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв : вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 168. Історія. – С. 85–88.
9. Павленко В., Куціпак О. До питання про розвиток освіти в Херсонській губернії 1890-1910 рр. / В. Павленко, О. Куціпак // Південний архів. Історичні науки. Зб. наук. праць. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2002. – Вип. 9. – С. 54–59.
10. Сінкевич Є., Куліш Н., Розвиток освіти в Херсонській губернії кінця XIX – початку XX століття / Н. М. Куліш, Є. Г. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки. Зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2001. – Вип. 4. – С. 140–152.

**FOUNDATION AND ACTIVITY OF THE KHERSON TEACHING SEMINARY
(after the archive materials of SAKR)**

The article has the investigation of activity of the Kherson Teaching Seminary, it is analyzed the materials, which illustrate the key aspects of its foundation. The attention is accented on the training of teachers in the south of the Kherson Region in the context of society-economical processes in Ukraine in the XIX century. It is investigated the chain of factors, which make correct the process of training. It is undoubted that the most represented group of resources, which participated during the writing of article, deals with the business documents, the part of which was taken from the founts of the State Archve of the Kherson region. The sere sources are valuable of that they allow to discover the concrete circumstances of the appearing of the Kherson Teaching Seminary, its foundations, illustrate the mechanisms of the process of foundation, beginning from the civil initiatives till the first pupils, define the staff of guardian ship committees, staff of teachers and quantity of pupils on the different tepts of the functioning of definite education establishment.

Key words: *teaching seminary; State Archive of the Kherson region; teaching courses; primary school.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор;
Багмет М. О., д-р іст. наук, професор.*

© Нагрибельний Я., 2017

Дата надходження статті до редколегії 23.08.2017